

Наталія Шарманова

**«ЖИВА ДУША ПОЕТОВА СВЯТАЯ, ЖИВА
В СВЯТИХ СВОЇХ РЕЧАХ...»
(АФОРИСТИКА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)**

Знаковість живого слова-правди, титанічність духу і вольова туга за Україною, елегійність думки в поєднанні з афористичною грацією найповніше окреслюють мовну особистість Тараса Григоровича Шевченка. Афористика Кобзаря, занурена в щедрі народнопоетичну криницю, характеризується філософською, естетичною довершеністю і ґрунтується на певних моральних архетипах. Афористика Тараса Шевченка – це простір перетину універсальних і національних культурних кодів, за якими постають цілі епохи.

Афористичність – виразна стильова ознака мови Тараса Шевченка, яку зумовлює низка мовних і позамовних (художньо-естетичних, суспільно-історичних, соціальних) чинників. Поняттєве поле Шевченкового афоризму передбачає витлумачення його як судження, що має виразний духовний зміст. Універсальні культурні смисли афористики митця виявляються в кодуванні суспільно важливої інформації про світ, у відображенні загальнолюдських й етнічних канонів та ідеалів: *Наша дума, наша пісня не вмре, не загине; Не вмирає душа наша, не вмирає воля; Борітеся – поборете, вам Бог помагає*. Афористика Т. Шевченка маніфестує надбання інтелектуальної, філософської й естетичної думки, зберігає і транслює знання про довкілля.

У поетичних текстах Т. Шевченка Афористика представлена різними знаковими символами українського народу. Розглянувши кожен із символів як результат узагальнення, переконуємося, що в ньому перетинаються кілька глибинних значень, наприклад: *Земля плаче у кайданах, мов за дітьми мати; Не вмирає душа наша, не вмирає воля*. Реальність символічного наповнення реалізується лише під час актуалізації символіки в мовній практиці. Найбільш виразними – справді знаковими – в афористиці Тараса Шевченка є такі тематичні групи мовно-естетичних знаків, у яких відбулася символізація живої (зокрема образи-символи на позначення людини) і неживої природи; міфології та вірувань українців; абстрактних номенів.

Продуктивною є семантична група «назв» людей за сімейним, суспільним і соціальним станом. Сакральним для українців, особливо для Т. Шевченка, стає символ *матері* – жінки, що споконвіку вважається берегинею домашнього вогнища та сімейного затишку. Це культовий національний знак, до якого з давніх-давен народ звертався в піснях і молитвах, у поетичному слові: *У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим; Слово мама, Великеє, найкращеє слово!* До матері завжди ставилися з пошаною: *Бо хто матір забуває, того Бог карає, того діти цураються, в хату не пускають*.

Кордоцентризм самого митця й українців загалом відображає лексема *серце*, що здавна символізує життя, його безперервність, націо-

нальну чуттєву сферу. Цей знак антропологічної групи є найуживанішим у лінгвопоетиці Тараса Шевченка. Серце в нього уособлює і власні, і людські почуття, цілу систему емоційних станів: *Серце моє трудне, чого ти бажаєш, що в тебе болить?*; *Сумно, страшно, а згадаєш – серце усміхнеться*. Мати *широке серце* означає в Кобзаря бути щирою, доброю людиною, любити інших, протистояти бездуховності: *Боже милий! Тяжко мені жити! Маю серце широкее – ні з ким поділити!* Поет використовує й пестливу форму цієї лексеми: *Кохайтеся ж, любіться, як серденько знає*.

Широко представлені в афористиці Т. Шевченка символи на позначення довкілля. Передусім акцентуємо на такому символі, як *Україна*: *Я так її, я так люблю, мою Україну убогу, що проклену святого Бога, за неї душу погублю!*; *Село на нашій Україні – неначе писанка село*.

Образ України в Т. Шевченка – це символізовані назви рослин: *І яр, і поле, і тополі, і над криницею верба*. Тополя – символ дерева життя, добра і зла, України, матері, дівочої краси, весни. Верба уособлює прадерево життя, надзвичайну працездатність, родючу силу, довговічність, повноту життя, пробудження природи навесні й репрезентує образ засмученої жінки, удівства, України, Батьківщини.

Рослинні символи в афоризмах поета – непродуктивна, але знакова семантична група. Саме тут простежуємо зв'язок індивідуально-авторських висловів Т. Шевченка з народними, виявляємо пареміологічне підґрунтя його афористики. По-

казова з цього погляду група афористичних знаків на позначення довкілля з лексемами *гай*, *сад* (*садочок*). *Гай* асоціюється з приємним відпочинком, добробутом. Зближується із цим символом інший мовно-естетичний знак – *сад*. Неодмінна наявність саду поряд із хатою – прикметна особливість селянського обійстя, невід’ємна частина українського національного пейзажу. *Сад* – образ ідилії, Шевченкового земного раю, своєрідного українського едему, батьківського двору й дому. Символічне значення саду як раю – одне з основних у поета: *Поставлю хату і кімнату, садок-райочок насаджу*. Цей символ дуже близький Т. Шевченкові, оскільки він виріс на щедрій на сади Черкащині.

Хата для Т. Шевченка – це символ Батьківщини, рідної землі, святості, затишку, добра і надії, безперервності роду, материнської любові, тепла, захисту й допомоги: *В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля*. В афоризмах Кобзаря наявний зв’язок цього образу з образами дівчини, матері, дітей: *Тяжко матір покидати у безверхій хаті*. Лексема *хата* символізує бажання автора мати власну оселю на батьківщині: *А я так мало, небагато благав у Бога, тільки хату, одну хатиночку в гаю*.

Показова для афористики Кобзаря символізація абстрактних назв, наприклад: *волі* (*Усі ми однаково на волі жили! Усі ми однаково за волю лягли, усі ми і встанем; Де нема святої волі, не буде там добра ніколи; Мені здається, що ніколи воно не бачитиме волі, святої воленьки*); *долі* (*У всякого своя доля і свій шлях широкий*); *добра* (*Діла добрих оновляться, діла злих загинуть; Раз до-*

бром нагріте серце вік не прохолоне!); любові (Любовь есть животворящий огонь в душе человека. И все, созданное человеком под влиянием этого божественного чувства, отмечено печатью жизни и поэзии; Любовь – как солнце ясное высоко); слави (Славний добре знає, що не його люди люблять, а ту тяжку славу; Безславному тяжко сей світ покидати) тощо.

Особливим символічним значенням в афористиці Т. Шевченка наповнений образ слова: *Пошли, пошли мені святеє слово, святої правди голос новий! Щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило. І на Україні понеслось, і на Україні святилось те слово, Божеє кадило, кадило істини; Орю свій переліг – убогу ниву! Та сію слово. Добрі жнива колись-то будуть. Глибина висловленої думки розкривається через систему абстрактних понять, де слово сприймається як першопричина (слово – святість – істина – Божеє кадило – правди голос) або дія (пламенем взялось; пошли слово; понеслось слово; орю свій переліг, сію слово), ідея, утілена в життя (святилось слово; добрі жнива; голос новий; серце розтопило) тощо. Основними образами, що реалізують символіку слова в Т. Шевченка, є правда, вселенська любов, Бог, нива, вогонь як виразники авторського кредо: *Учи неложними устами сказати правду; Правди слово, святої правди і любові; Господа блавав, щоб наша правда не пропала, щоб наше слово не вмирало.**

Афоризм Тараса Шевченка в різних комунікативних ситуаціях символізує його слово як грізну, войовничу, руйнівну і водночас рятівну від

зла силу: *І огнем-сльозою упаде колісь на землю і притчею стане*. Мотивація загального значення відбувається на основі актуалізації компонентів *слово – вогонь, огнем-сльозою*, які ґрунтуються на близькості символічних значень обох лексем. Архетип *вогонь* корелює з антропологічним символом *людина*, де концепт «вогонь», з одного боку, містить соціальну характеристику, а з іншого, – передає сакральний смисл афоризму: *вогонь як духовний оберіг і людина як особа, наділена неабиякою волею (Огонь запеклих не пече)*.

Символіка вогню виразна в афоризмах *І без огня, і без ножа Стратеги Божії воспрянуть; Без ножа і автодафе людей закували*. Т. Шевченко залучає читача до активного діалогу з різними текстовими й культурними епохами, трансформуючи античну сентенцію *Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat, quae ferrum non sanat, ignis sanat* (*Чого не гоять ліки, те виліковує залізо, чого не гоїть залізо, те виліковує вогонь*) до двох концентрів *igni et ferro / ferro et igni*, які мають відповідники в різних мовах: *вогнем і мечем; огнем и мечем; ogniem i mieczem*.

Афоризмів з анімалістичними назвами порівняно небагато. Це висловлення з лексемою *собака (пес)* на позначення нечесної людини, брехуна, злодія, ворогів, пор.: *Кати вінчані, мов пси голодні за маслак, гризуться знову; Мов пси, гризуться брати з братами, й не схаменуться; Шануйтеся ж вражі ляхи, скажені собаки*.

Виразною ознакою Шевченкової афористики на позначення різних груп слів-символів є автокомунікація як відбиття процесів лінгвалізації

свідомості. Поет вступає в діалог із самим собою – власною поезією, своїм словом та думкою, що постає найвищим виявом автокомунікації та розкриває довербальні мисленнєві процеси. Наприклад: *Єсть на світі доля, а хто її знає? Єсть на світі воля, а хто її має? Спілкуючись зі своїми думками, поет ніжно називає їх дітьми, акцентує на їхній значущості: Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! або Думи мої, думи мої... Де ж мені вас діти?.. В Україну ідіть, діти! В нашу Україну. Автокомунікація простежується і в зверненні до абстрактних образів-символів: Доле! Доле! Моя ти співана воле! Хоч глянь на мене з-за Дніпра, хоч усміхнися. Т. Шевченко, осмислюючи такі знакові для себе поняття, вступає в діалог з читачем, який і сьогодні, і через багато століть зрозуміє авторські роздуми й переживання: Людей і долю проклинають не варт, їй-Богу; Боже милий! А де ж та правда на землі?; Чего-то жаль нам в прошлом нашем, и что-то есть в земле родной.*

Мовно-естетичні знаки національної культури, представлені в афористиці Т. Шевченка, відображають його мовний світ, символіку українського етносу загалом. Національні символи, декодовані в свідомості українців, вживаючись у різних дискурсивних практиках, актуалізуються передусім в афористиці Кобзаря. Тож із позиції сьогодення осмислюємо афористичну палітру великого Кобзаря, вкладаючи нові відтінки, нові смисли в символіку прецедентних висловів. Влучне Шевченкове слово і в ХХІ ст. залишається актуальним, гартує українство в сучасних суспільно-політичних реаліях. Афористика як сакральний заповіт самого ав-

тора є ціннісним орієнтиром у цьому: *Жива душа поетова святая, жива в святих своїх речах, і ми, читая, оживаєм і чуєм Бога в небесах.*

Надія Грицик

ЕПІТЕТ СВЯТИЙ У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

Висловлюване упродовж тривалого часу твердження про атеїстичність світогляду Т. Шевченка сьогодні уже переконливо спростовано. Про глибинну, внутрішню релігійність Кобзаря свідчать передусім теми й мотиви, втілені в його поетичних, прозових творах, міркування у його «Щоденнику». Однак текстовим виміром цієї релігійності є насамперед лексика та фразеологія Шевченкових творів, наповнення його індивідуального словника конфесійною лексикою, теонімами, агіонімами, сакрально маркованими тропеїчними одиницями.

Епітет *святий* – один із найчастотніших у мові Кобзаря, про це свідчить відповідна стаття у «Словнику мови Шевченка» (К., 1964). Такі кількісні показники пов'язані і з практично необмеженою сполучуваністю епітета, який поєднується з найрізноманітнішими конкретними й абстрактними поняттями, знаковими для мовомислення українців: *Господь, апостол, ангел, пророк, мученик, воля, слава, правда, слово, діло, кара, любов, розум, кров, закон, помста, родина, мати* та ін.

Узагальнюючи відомості про вживання прикметника *святий* у поезії, прозі, листуванні Коб-